

Recensies

Mathijs Sanders, *Het spiegelend venster. Katholieken in de Nederlandse literatuur 1870-1940*. Nijmegen: uitgeverij Van-tilt, 2002, 400 pp., ISBN 9075697 67 8.

·> PETER NISSEN

Ofschoon al rond 1800 katholieken in de Bataafse Republiek van de recent afgekondigde vrijheid van godsdienst gebruik maakten om eigen periodieken uit te geven, beleefde het katholieke tijdschriftenwezen in Nederland toch vooral rond 1870 een enorme uitbreiding. Een deel van die nieuwe tijdschriften was van culturele en literaire aard. Zij vormden, aldus een tijdgenoot, een 'krachtig bewijs (...) dat de Nederlandsche Katholieken op litterair gebied in het minst niet in het achterste gelid behoeften te staan'. Wie echter in recente handboeken van de Nederlandse literatuurgeschiedenis op zoek gaat naar de katholieke letterkundigen die in deze tijdschriften hun podium vonden, komt bedrogen uit: ze zijn verdwenen uit de literaire canon. De literatuurgeschiedenis wordt, zoals zo veel takken van geschiedenis, geschreven door de

overwinnaars. En dat wil in dit geval zeggen: door de voorstanders van de autonomie van het literaire kunstwerk. Ook de katholieke literaire tijdschriften die tussen ongeveer 1870 en 1940 zijn verschenen, zijn verdwenen uit het collectieve geheugen van de Nederlandse literatuurgeschiedenis. Want die tijdschriften behoorden tot een zuil, en zuilen zijn slecht voor de letterkunde, althans wanneer we Ton Anbeek mogen geloven: 'hoe minder verzuild, des te beter literatuur'.

Mathijs Sanders heeft in zijn op 18 januari 2002 aan de Universiteit Utrecht als proefschrift verdedigde boek *Het spiegelend venster* recht willen doen aan ten minste voor de tijdgenoten belangrijke stroming in de Nederlandse literatuurgeschiedenis. Hij heeft de poëtische opvattingen onderzocht die in 23 katholieke periodieken uit de jaren tussen 1870 en 1940 tot uitdrukking kwamen. Hij heeft dit gedaan vanuit de overtuiging dat die tijdschriften niet alleen een weerspiegeling van de gangbare literatuuropvattingen vormden, maar dat zij ook, bijvoorbeeld door de in die tijdschriften gevoerde polemie-

ken, een motor waren achter veranderingen in die opvattingen. Bovendien heeft hij de literatuuropvattingen niet geïsoleerd willen beschouwen, maar in hun institutionele en levensbeschouwelijke context. Hij heeft dus ook gekeken hoe het literaire veld georganiseerd werd, althans ten dele (want een volledig beeld van dat veld zou ook onderzoek vragen naar verenigingen, bijeenkomsten, uitgeverijen, boekhandels, leesgezelschappen enzovoorts), en temidden van welke andere debatten het poëtische discours gesitueerd was.

De studie is in vier chronologische hoofdstukken verdeeld, die overeenkomen met vier perioden in de ontwikkeling van het katholieke literaire debat. In de eerste periode, tussen 1870 en 1880, spiegelde de literaturopvatting van katholieken zich vooral aan de eigen literaire traditie. Zij had een sterk protectionistisch karakter: lezers moesten beschermd worden tegen 'schandelijke romans, tegen geringe bijdrage wekelijks te verkrijgen', want 'geloof en zeden gaan er bij te grond'. De grote voorbeelden voor de katholieke letterkunde waren twee priester-dichters: Herman Schaepman en Bernard van Meurs. De katholieke intellectueel J.A. Alberdingk Thijm pleitte wel voor een verruiming van de katholieke esthetica, maar stond

daarin vrijwel alleen.

De tweede periode is die tussen 1880 en 1900, toen de katholieke literaturopvatting werd uitgedaagd door de modernisering van de letterkunde: van de poëzie en de kritiek door de Tachtigers en van de romankunst door het naturalisme. Aanvankelijk overheerste de afwijzing van de literaire moderniteit. Het protectionistisch-defensieve streven bleef voorop staan. Letterkunde moest in katholieke ogen dienstbaar zijn, en dat was al voldoende reden om het beginsel van *l'art pour l'art* af te wijzen. 'De kunst, om kunst voor ons katholieke volk te zijn, moet zich tot ideaal stellen God, de eeuwig aanbiddelijke Schoonheid zelve, en de H. Moedermaagd, de volkomenste en verhevenste, de heerlijkste en liefstelligste afstraling der Godheid', zo werd de lezers van het katholieke tijdschrift *Het dompertje van den ouden Valentijn* voorgehouden. Toch was de houding tegenover Tachtig in katholieke kring in deze jaren niet uitsluitend afwijzend. Sanders haalt twee katholieke dichters uit de vergetelheid wier werk onmiskenbaar sporen van Tachtig vertoont: de dichter-koopman Eduard Brom en de dichter-priester Antoon Binnewiertz. De tweede strofe van het gedicht 'Zonnegang' van laatstgenoemde uit 1901 eindigt als volgt:

Majestueus in 't bladstil middaguur,
Stond zij in hoogste lucht: één fel-wit vuur:
Wijd over de wereld heen brandde neer
Haar staar-vonkend oogengetinteleer.

Het werk van deze twee dichters kondigde de derde periode aan, die tussen 1900 en 1920. In toenemende mate begonnen jonge katholieke letterkundigen na 1900 zich positief op te stellen tegenover de literatuur-opvatting van Tachtig, vooral die van Kloos. Zij probeerden die in hun eigen poëtica te integreren. Op 1 oktober 1900 verscheen de eerste aflevering van het tijdschrift *Van onzen tijd*, gedragen door katholieken, maar zonder het woord 'katholiek' in titel of ondertitel, en geredigeerd door leken, van wie de helft vrouwen (Albertine Smulders en Maria Viola). Zij wilden de geest van Thijms verruimde katholieke esthetica voortzetten en raakten dan ook in polemieken met de Schaepmanianen en andere reactionairen.

Het venster van de katholieke letterkundigen werd in deze periode hier en daar verder geopend. En door dit geopende venster kregen zij zicht op de poëtische opvattingen buiten eigen kring. Het venster spiegelde niet enkel meer de eigen literaire traditie. In de vierde periode, die tussen 1920 en 1940, werd het venster nog verder geopend, en nu bood het zicht op het

buitenland. Daar was wel de literatuur uit katholieke kring weer het referentiepunt. Vanaf de jaren twintig oriënteerden de literatoren in de katholieke tijdschriften zich sterk op Franse voorbeelden. Sanders scheert daarbij naar mijn gevoel de twee grote inspiratoren, Léon Bloy en Jacques Maritain, wel wat erg gemakkelijk over één kam. Want de verschillen tussen die beiden zorgden ook voor een groeiende waterscheiding tussen de katholieke literatoren in Nederland: enerzijds waren er reactionaire jongeren die zich spiegelde aan het rechts-radical voorbeeld van Léon Bloy, anderzijds waren er die hun inspiratie vonden in het christelijke humanisme van Jacques Maritain. De laatsten vonden elkaar in de jaren twintig rond tijdschriften als *Roeping* en *De gemeenschap*, de anderen moeten we in de jaren twintig zoeken bij bladen als *De valbijl* en in de jaren dertig bij *Roeping* en bij *De nieuwe gemeenschap*. Non-conformistisch waren zij beiden en beiden keerden zij zich tegen de 'snotterende sentimentaliteit' van priester-dichters en tegen de roomse kunstbevoogding zoals die werd uitgeoefend in het recensietijdschrift *Boekenschouw* van de jezuïet A.B.H. Gielen, die de aloude protectionistische traditie voortzette. En in toenemende mate publiceerden zij – en dan vooral

de medewerkers aan *De gemeenschap* - ook buiten het eigen erf, in niet-confessionele tijdschriften.

Sanders heeft zijn onderzoek beperkt tot de vooroorlogse periode. Van de tijdschriften bleef daarna alleen *Roeping* nog over, dat in 1963 werd omgezet in *Raam* en in 1975 definitief ter ziele ging. Aan deze laatste ontwikkeling besteedt Sanders alleen in de slotbeschouwing enkele bladzijden. Wellicht vindt hij nog eens de gelegenheid de naoorlogse worsteling rond de identiteit van de katholieke letterkunde meer in de breedte te behandelen. Maar in zijn dissertatie zou dit onderwerp inderdaad minder op zijn plaats geweest zijn, want tijdschriften spelen in de doodstrijd van de 'katholieke letterkunde' nauwelijks nog een rol.

Wat de studie van Sanders vooral duidelijk maakt, is dat 'de' katholieke literatuuropvatting nooit bestaan heeft. Er waren in katholieke kring verschillende poëtische opvattingen verspreid, die correspondeerden met uiteenlopende houdingen tegenover de moderniteit. Sanders heeft die verschillen met veel gevoel voor nuance uiteengezet, maar tegelijk met een scherp oog voor historische details, voor de context van literaire debatten en voor de wisselwerking tussen confessionele netwerken en

culturele processen. Daarmee heeft hij niet alleen een belangrijke bijdrage geleverd aan de geschiedschrijving van de Nederlandse letterkunde, maar ook aan die van de katholieke cultuurgemeenschap in Nederland. Sanders sluit volmaakt aan op het recente verzuilingsonderzoek, dat duidelijk maakt dat de katholieke zuil om te beginnen niet monolithisch was, maar 'verschillende tendenties' vertoonde, en vervolgens niet statisch was, maar eerder 'grillig'.

Grillig kan men de studie van Sanders zelf overigens geenszins noemen. Zij is helder opgebouwd, consistent en overtuigend. Zij is doorspekt met goed gekozen literaire specimina en met treffende anekdotes, onder meer in de drie excursies. En zij is geschreven én uitgegeven met gevoel voor stijl. En dat is voor een bijdrage aan de geschiedenis van de letterkunde voorwaar een passende verdienste.

·> PETER NISSEN is hoogleraar theologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.